

Оксана РЕМЕНЯКА

ІКОНА БОГОРОДИЦІ ХОЛМСЬКОЇ ТА ЇЇ РОЛЬ У ВІДНОВЛЕННІ «ЖИВОТВОРЯЩОГО ДУХУ» УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Третього жовтня 1943 р. у соборі на Данилової горі під час урочистої промови на честь повернення до Холма Чудотворного Образу Холмської Божої Матері з вуст архієпископа Холмсько-Підляської єпархії Іларіона (Іван Огієнко) прозвучали такі слова: «Вернулась Пречиста, — а з Нею надія міцна та віра гаряча вернулася до всіх нас! І висохнуть сльози гіркі, і всміхнеться заплакана мати, бо більше ми не сироти...» [1]

Обставини, за яких видатний громадський, церковний та культурний діяч Іван Огієнко став архієпископом Холмсько-Підляської єпархії, були надзвичайно трагічними для української людності на польських землях.

1924 р. православна церква у Польщі отримала від Константинопольського патріархату автокефалію, що спричинило поступ українського православ'я Холмщини та Підляшшя. Це не могло не турбувати тодішній польський уряд, який розпочав примусове окатоличення православних.

У 1918–1919 рр. починається перший етап нищень православних церков, який поляки вважали відповіддю на русифікаційну політику Російської імперії у Польщі. Друга хвиля так званої «ревіндикації», що розпочалася у вересні 1937 р., супроводжувалася жорстокою пацифікацією православного населення — за різними даними було знищено більше 200 церков, 10 відсотків українського населення примусово переведено у католицьку віру. Подальшому нищенню православного, а власне українського культурного середовища на польських землях перешкодив початок Другої світової війни [2].

20 жовтня 1940 р. у Холмі відбулася урочиста хіротонія Івана Огієнка, який взяв ім'я Іларіона, на честь першого митрополита Київського, автора видатної пам'ятки української літератури «Слово о Законі і Благодаті».

Іларіон прийняв знищену і поруйновану Холмсько-Підляську єпархію, яку треба було піднімати з попелища. Якою саме він бачив українську церкву, можна зрозуміти з його листа до митрополита Андрея Шептицького, датованого

ного 14 листопада 1941 р.: «...Один довгий та тяжкий рік я присвятив справі відновлення Української церкви в моїй сильно занедбаній та понівеченій Холмсько-Підляській єпархії <...>».

На жаль, тільки маю одну поважну перешкоду при відновленні стародавньої Української церкви <...> наша вирішальна українська інтелігенція, <...> часом не розуміється на тому, в чому найперше мусить полягати відновлення старої Української церкви, чи правильніше — дерусифікація її <...> Вона не розуміє, що можна правити служби Божі по-українському, а церква позостанеться все-таки московською по духові, традиції, ідеології і т. д. Цебто підмінюється внутрішній животворящий дух зовнішньою мертвою формою» [3].

Чітке розуміння суті проблеми, вміння бачити цілісний причинно-наслідковий зв'язок явища спонукає Огієнка розпочати пошуки найбільшої святині українського народу — Холмського Чудотворного Образу Пресвятої Богородиці. Давні плани повернути святиню почали втілюватися від часу обрання його архієпископом Холмським і Підляським і завершуються у 1943 році, коли 27 вересня ікону було щасливо перевезено з Києва до Холма де, третього жовтня, урочисто внесено до кафедрального собору на Святій Даниловій Горі.

Протягом усього часу перебування на українських теренах, ікона безліч разів піддавалась небезпеці знищення: майже сто років лежала під розвалинами зруйнованого храму, тонула під час переправи через Стир недалеко від Жидичинського монастиря, що біля Луцька, її переховували від НКВС-ських облав у розібраному на окремі дошки вигляді — завжди існував великий ризик її втрати, але завжди знаходились люди які, ризикуючи власним життям, рятували Чудотворний образ. Цих непересічних людей, яких доля приводила до ікони, варто згадати.

1914 р., в часі першої Світової Війни, ікону разом з іншими цінностями, з Холма до Москви вивіз ключар Холмського Кафедрального Собору протоієрей Микола Ганкевич. 1918 р., після більшовицького перевороту розпочався атеїстичний наступ на Церкву і святиню перевозять до Києва у Флорівський монастир. З 1920-х рр., коли монастирі потрапляють під пильне око НКВД, холмщаки, що жили у Києві, вирішують переховувати Чудотворний образ Богородиці Холмської у власному колі. Серед тих, хто ризикував своїм життям, була, зокрема, родина видатного українського історика Наталії Полонської-Василенко. Лист Наталі Дмитрівни до митрополита Іларіона розкриває нам деякі подробиці того, як переховували ікону у Києві: «...я згадала, що ніколи не писала Вам, що 1923–1924 рр. в моїй квартирі переховувалася чудотворна ікона Божієї Матері з Холма. Раніш вона була у мого приятеля К., холмського патріота (Наталя Дмитрівна очевидно мала на увазі історика Михайла Івановича Корниловича, засланого у 1937 р. [4], про якого згадує у своїй історичній розвідці «Холмсь-

ка Божа Мати» митрополит Іларіон); коли у нього був трус, він побоявся тримати її у себе і переніс до нас. Простояла вона у нас кілька місяців, але коли в квітні 1924 р. мого чоловіка було засуджено і ув'язнено на 10 років, у мене реквізували кімнату, де стояла ікона, взагалі стали щодня приходити до мене то ДПУ, то різні комсомольці, я теж побоялася залишати ікону. К. забрав її знову до себе, але боявся, що її знов конфіскують, тому розібрав на дошки і всі їх роздав у різні руки. Коли прийшли арештовувати його, реквізували прикраси, які були на іконі <...>. Пізніше я взнала, що ікону щасливо вивезено, де вона зараз, я не знаю. Ми дома вважали, що з нами сталося чудо Божої Матері: Миколу Прокоповича, засудженого на 10 років, звільнили через 8 місяців...» [5]

У вересні 1943 р. найбільша святиня України прибула до Холма завдяки зусиллям протоієрея Антонія Юнака, в родині якого у Києві з 1933 по 1943 рр. зберігалась ікона, та заступника міського голови Києва професора В. Д. Волкановича. Але вже вкотре з'явилась ікона тут на короткий час. Згодом розпочались трагічні для українців Холмщини та Підляшшя події — примусове виселення їх з рідних земель, під час якого ікона зникає.

Довгий час вважалось, що митрополит Іларіон вивіз Святий Образ з собою на Захід. Ходили чутки, що радянський уряд, щоб з'ясувати, де знаходиться ікона, навіть посилав до нього своїх емісарів, проте безрезультатно. Шукали ікону й у Польщі. Оскільки потяг, в якому речі Івана Огієнка їхали на захід, дивним чином опинився на сході і потрапив під бомбардування радянської авіації, існувала версія, що ікона загинула у вогні, як до речі, й перший варіант його перекладу Біблії.

Та доля розпорядилася інакше. Протягом усіх цих років ікона таємно зберігалась в родині Надії Гаврилівни Горлицької (Коробчук) у Луцьку. Батько Надії Гаврилівни, митрофорний протоієрей Гавриїл Коробчук служив у Холмській єпархії разом з митрополитом Іларіоном (Огієнком). 1944 р. Іван Огієнко змушений був виїхати на Захід і дійсно, ікона, як найбільша цінність Єпархії їде з ним.

Під час того зловісного бомбардування, коли усі, хто їхав у потязі, кинулися рятувати з палаючого потягу власне майно, про долю ікони піклувалась лише одна жінка — порятувати Чудотворний Образ в цьому вогняному пеклі судилося кухнінці славетного російського письменника Михайла Булгакова — Іларії Булгаковій, доволі харизматичній особі, яка в силу свого походження (в родині Михайла та Іларії завжди панувала духовна атмосфера, тут захоплювались літературою, театром, музикою), була наближеною до холмського церковного середовища [6]. Коли почалось бомбардування, Іларія Іванівна, ризикуючи власним життям, виносить ікону у поле і накриває своїм тілом.

Стає очевидним, що далі ікону везти неможливо, тому до Холма відправляють повідомлення, що вона знаходиться під Любліном. Митрофорний про-

тоіерей Гавриїл Коробчук, який ще залишався у Холмі, посилає у цю небезпечну подорож свою старшу дочку Любу і псаломщика Богословської церкви Петра Миколайовича Сурікова, саме вони привозять ікону назад.

Першого вересня 1945 р. родина Коробчуків змушена була виїхати на Україну і таємно, знову ризикуючи життям, перевозить ікону. Спочатку Гавриїл Коробчук мав намір передати її до Почаєва і навіть послав туди на перемовини своїх дочок. Проте Почаївський архімандрит — монах з Грабовця, якого під час переслідувань у Польщі переховувала родина Коробчуків, порадив не віддавати ікону, оскільки знав, що її шукають. Можна лише уявити, якою була б доля образу Холмської Божої Матері, якби її знайшли радянські можновладці — Москва, в кращому випадку, один з престижних російських музеїв і, жодних натяків про зв'язок з українською історією. Таким чином чудотворний образ Холмської Божої Матері понад п'ятдесят років зберігався в родині Коробчуків — спочатку в Івано-Франківську, де жила старша дочка Люба, а після її смерті був переданий на зберігання молодшій дочці — Надії.

1996 р. Надія Гаврилівна, за порадою завідувача Луцької картинної галереї Миколи Черенюка, теж холмщика, віддає її на реставрацію реставраторам Музею Волинської ікони — Анатолію Квасюку та Олені Романюк. Єдиною умовою хранительки на той час, було повне збереження таємниці.

До 2000 р. про існування ікони знало обмежене коло вихідців з Холмщини, які суворо берегли таємницю святині. На те, звичайно, були певні причини — закарбований у свідомості страх втратити ікону, яка для них була символом батьківщини, символом вільної України. Чутки про те, що ікона не загинула, а зберігається у когось з холмщиків, не вщухали. Так, у «Церковному Українському Календарі», присвяченому Холмському Чудотворному образу Божої Матері зазначено, що ікона згодом перейшла у «приватне переховування», де перебуває й досі [7].

Коли у серпні 2000 р. перший етап реставраційних робіт було завершено, члени Волинського товариства «Холмщина» приходять до висновку, що необхідно оприлюднити ікону, і було вирішено передати святиню у власність держави.

Ікона Богородиці, яку пізніше нарекли Холмською, була створена у Візантії у другій половині XI ст., під впливом відродженого внаслідок складної ідеологічної боротьби з іконоборцями, іконописного «животворячого стилю». Ікони, як образне втілення ідеї Бога, у Візантії вважались джерелом повноцінної інформації про Творця, що відкривалась лише тому, хто їх споглядав, візантійці вірили, що найбільш знакові ікони реально впливали на навколишній історичний світ своєю благодатною енергією, роблячи його в такий спосіб кращим. Ймовірно, це одна з причин, чому подібні «аристократичні» твори з'являються і у Київській Русі, і у Галицько-Волинському князівстві в періоди інтен-

сивної розбудови цих держав — вони мусили сприяти їхньому розквіту.

Коли у 1943 р. ікона Холмської Божої Матері знову повернулася до Холма, радісна звістка блискавкою поширилась по місту, й люди почали готуватись до внесення ікони у храм на Святій Данилової горі. Усі попередні дні Владика Іларіон проводив у молитві та суворому пості, щоб з чистим серцем перенести Святий Образ до місця його давнього перебування.

Як людина високої освіти і культури, він усвідомлював, що це єдина Апостольська Чудотворна Ікона, яка лишилась Україні, «бо нашу Вишгородську Апостольську Ікону забрано до Володимира над Клязьмою, а пізніше до Москви, нашу Белзьку Апостольську Ікону забрано до Ченстохова, а нашу Успенську Апостольську Ікону Київську спалила безбожна варварська рука...» [8]

Ґрунт, що втратив структуру, за виразом Сергія Аверінцева, перетворюється на пил і потрапляє у владу вітру. Народ, який втратив структурність мислення, стає пасивно всеїдним, еkleктичним у сприйнятті інформації, позбавленим цілісного бачення себе у просторово-часовому континуумі. Він катастрофічно швидко перетворюється на каламутну стихію гуманодів, і процес цей може зупинити лише відновлення опорних конструкцій національного самоусвідомлення, що можливе за умови присутності, а отже і впливу творів рівня Холмського Чудотворного образу Богородиці.

Докази усвідомлення української інтелектуальною елітою трагічної деформації, якій була піддана структура української духовності, знаходимо у листах до митрополита Іларіона. Так, зокрема, холмський активіст Іван Мурашко пише: «...приходжу до переконання, що досягли ми уже кульмінаційної точки нашої нової Руїни, та що вона значно страшніша від тої нашої давньої, <...> а зараз чи не найбільшою руїною захвачена наша Церква, <...> прошу Вас, Ваше Високопреосвященство, розглянутися за способами, щоб повернути нам, віруючим українцям, бодай вищезгадану віху наших братів з часів Великої Руїни. Розклад Православної Церкви зрушить останні українські сили, на котрих ще могла б опертися Українська Державність» [9].

Коли у своєму листі до митрополита Андрея Шептицького Іван Огієнко писав про «внутрішній животворящий дух», який підмінюється «зовнішньою мертвою формою», маючи на увазі стан української Церкви, він очевидно розумів, що цим животворящим духом і Церкву, і свідомість людей може наповнити лише енергетика знакових творів минулого, поєднана з сьогоденням. Минуле, включене в теперішнє, творить інтенсивність, структурність майбутнього. На часі було повернення з небуття ікони Холмської Богородиці, яка, як квінтенсенція духовності, єдина могла бути альтернативою руїні духу.

1. Пречиста вернулася знов до Холма. — Холм, 1943. — С. 7.
2. *Пастернак Є.* Нариси історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). — 2-е вид. — Вінніпег; Торонто, 1989. — С. 222–237. — (Волиніяна, т. XVII)
3. *Тимошко М.* Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження // Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) Життєписи великих українців. — Київ, 1996. — С.11.
4. Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Том CLXXXIII. Праці історично-філософської секції. Зб. на пошану українських учених знищених більшовицькою Москвою. — Париж; Чикаго, 1962. — С. 66.
5. Незнані сторінки. Лист Н. Полонської-Василенко до митрополита Іларіона (Огієнка), 23.12.1950, Ульм (ФРН) // Голос православ'я. — 2000. — № 3.
6. *Радей Г.* Кузина Булгакова // Волинська ікона: дослідження та реставрація: М-ли XII Міжнар. наук. конф. — Луцьк, 2005. — С. 110–113.
7. Холмський Чудотворний Образ Божої Матері // Церковний Український Календар. — Варшава; Прага, 1961. — С. 60–61.
8. Пречиста вернулася знов до Холма. — Холм, 1943. — С. 6.
9. Лист Івана Мурашка до Його Високопреосвященства Владики д-ра Іларіона, Архієпископа Холмського і Підляського у Холмі на св. Данилової Горі, 13.04.1942, Холм // Листування Митрополита Іларіона (Огієнка). — К., 2006. — С. 344–345.

Оксана РЕМЕНЯКА

Ікона Богородиці Холмської та її роль у відновленні «животворящего духу» Української Церкви

В статті розглядаються деякі проблеми культурної ситуації українського середовища довоєнного та воєнного періодів на землях Холмщини та Підляшшя. На основі листування Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) робиться спроба зрозуміти причини, які спонукали його до пошуку та повернення до Холма Чудотворного образу Холмської Богородиці.

Оксана РЕМЕНЯКА

Ікона Богородиці Холмской и ее роль в восстановлении «животворящего духа» Украинской Церкви

В статье рассматриваются некоторые проблемы культурной ситуации украинской среды довоенного и военного периодов на землях Холмщины и Подляшья. На основе переписки Митрополита Иллариона (Ивана Огиенко) осуществлен опыт осмысления причин, спровоцировавших его к поиску и возвращению в Холм Чудотворного образа Холмской Богородицы.

Oksana REMENYAKA, PhD

The Icon of the Virgin Hodegetria from Holmin

the context of restoring of «nourishing spirit» of the Ukrainian Church

The article deals with some problems of cultural situation in Ukrainian environment of pre-military and military periods at the lands of Kholm and Podlashie. On the base of Metropolitan Ilarion's (Ivan Ohienko) correspondence, the author has a try at understanding a reasons which induce him to look for the Miraculous Icon of Virgin from Kholm.